

institucích, aniž by vztahy mezi těmito pojmy blíže objasnil. I když si dosti zřetelně uvědomuje, že uplatnění zvoleného teoretického přístupu k analýze reálných sociálních procesů „vyžaduje jasnou specifikaci teoretických souvislostí“, končí jeho pokusy o toto projasnění mnohdy v dosti šroubovaných a téměř neproniknutelných formulacích, jako je např. ta ze str. 159: „Rámec uplatněného teoretického schématu lze formulovat následovně: jádrem *industriálních zdrojů* jsou abstraktní systémy (odborné vědění a symbolické znaky), které ve vztahu k očekávaným a diferencovaným způsobům života podněcují růst ekonomiky a vyžadují uplatnění kontrolní úlohy státu (v jeho ekonomické, sociální úloze i při kontrole prostředků násilí); v interakcích s těmito kontexty jsou *industriální zdroje* orientovány, strukturovány a podněcovány ve svém růstu; protože abstraktní systémy působí v kontextu laického (každodenního) vědění, je nutno rozšířit *industriální zdroje* o adaptační či rezistenční zdroje laického vědění, které jsou mobilizovány zejména sociálními hnutími (ve vztahu k *industriálním*, ekonomickým, politickým i vojenským cílům).“

Sociologické nakladatelství umístilo na zadní stranu obálky recenzované knihy jako upoutávku pro čtenáře několik provokativních otázek: „... Jsou současné společnosti „rukojmími“ *industriálních zdrojů*, nebo jsou prostředky jejich tržní a demokratické kontroly? Lze v moderní společnosti uskutečňovat demokratické ideály i za situace, kdy její instituce jsou převážně založeny na expertním vědění, jež je mimo kontrolu veřejnosti? ... Mohou domácí *industriální zdroje* usnadňovat vstup ČR do EU nebo dojde teprve vstupem do EU k jejich restrukturalizaci?“ Bude-li však čtenář v předložené knize hledat na tyto otázky zřetelně formulované odpovědi, bude možná poněkud zklamán. Recenzované dílo žádné jednoznačné odpovědi na takové otázky nedává, a to nejspíš i proto, že takové odpovědi možná ani neexistují. Názor na věc si čtenář musí dotvořit sám. Autor mu v tomto případě podává pouze pomoc-

nou ruku a k tomu značné množství podnětného materiálu na přemýšlení. To však určitě není málo a je to i dobrý důvod k tomu, aby se tato kniha četla.

Jiří Šubrt

Martin Hampl a kol.: Regionální vývoj: Specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie

Praha, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta 2001, 328. s.

Kniha napsaná kolektivem autorů pod vedením profesora geografie Martina Hampla představuje hlavní výstup z třetí fáze dlouhodobého výzkumného projektu, který byl po celá devadesátá léta zpracováván na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity a který se soustředil na studium geografických aspektů společenské transformace v České republice. Martin Hampl v předmluvě knihy připomíná dvě hlavní priority prezentované třetí fáze výzkumného projektu, jimiž jsou hodnocení evropského kontextu vývoje České republiky a důraz na syntetizující hodnocení a provázání analytických a syntetických úrovní studia. Jak se autorům podařilo stanovené cíle dosáhnout?

Struktura knihy vychází důsledně z cílů projektu. První část z pera profesora Hampla se soustředí na celkové hodnocení regionálního vývoje České republiky v období transformace. Autor se opírá o rozsáhlou znalost empirických výzkumů zpracovávaných průběžně po dobu celých devadesátých let a upozorňuje na některé obecné tendence v regionálním vývoji. Pro sociology je nejzajímavější zjištění, že se v průběhu transformace zvětšovaly spíše rozdíly mezi městy a venkovem a mezi městy různé velikosti a významu než rozdíly regionální. Dominance Prahy, jako města stojícího na vrcholu pomyslné pyramidy významu, se rychle zvětšovala. Posilování významu Prahy nemělo formu prostého růstu počtu obyvatel, jak to bylo typické v dobách průmyslové revoluce (samotné

město Praha ve svých dnešních administrativních hranicích naopak mírně obyvatelstvo ztrácelo), ale rostoucí koncentrace ekonomických aktivit, zvláště těch s nejvyšší přidanou hodnotou, růstu vybavenosti ekonomickou a technickou infrastrukturou, prudkého růstu počtu pracovních příležitostí i růstu mezd. V oblastech mimo Prahu docházelo především k odlišení úspěšných metropolitních oblastí (tvořených vybranými městy a jejich bezprostředním zázemím) od neúspěšných, zatímco v periferních oblastech docházelo spíše k homogenizaci. Druhou obecnou tendencí stojící za připomenutí je zjištění, že populační růst měst byl nahrazen růstem jejich vlivu. Jde nejen o to, že města zvětšovala svůj podíl na počtu pracovních příležitostí a hrubém domácím produktu, aniž by zvětšovala podíl na počtu obyvatel, ale i o koncentraci ekonomické a politické moci, projevující se lokalizací naprosté většiny institucí s rozhodujícím vlivem na ekonomiku a politiku do úzkého okruhu několika málo metropolí.

Druhá část knihy je věnována problematice vývoje obyvatelstva a osídlení. Pět kapitol různých autorů se postupně věnuje demografickému chování v regionálním a evropském kontextu, problému stárnutí populace, vývoji migrační mobility, mezinárodní migraci a změnám prostorové struktury Prahy. Dagmar Bartoňová upozorňuje na důležitý trend v demografickém chování populace – v průběhu 90. let se nejen postupně snižují rozdíly mezi regiony, mění se i dříve poměrně stabilní regionální obraz některých demografických charakteristik. Je kupříkladu poměrně překvapivé, že jihomoravské okresy s vysokým podílem katolické populace, které tradičně patřily mezi území s nejvyšší plodností, se za pouhých deset let zařadily mezi území, kde je plodnost nejnižší. Je zajímavé, že některé demografické jevy, které jsou silně kulturně podmíněny, například podíl dětí narozených mimo manželství, představují výjimku v tomto základním trendu. Na jižní Moravě sice podstatně klesla úroveň plodnosti, nemanželských dětí se zde ovšem rodí pořád relativně nejméně, tak jako to-

mu bylo dosud. Homogenizační tendence na úrovni okresů potvrzuje i Dagmar Džurová, která studovala demografické stárnutí obyvatelstva. Zdeněk Čermák zdůrazňuje výrazný pokles celkového počtu postavených bytů a prudké snížení celkové migrační mobility po roce 1989 spojené s naprostou změnou cílů migrace. Minimálně od poloviny devadesátých let ztrácí obyvatelstvo nejen největší města, ale prakticky všechna města. Nejvíce migračně získávají obce do 2 tisíc obyvatel v zázemí velkých měst, což se dá přičíst počínajícímu vlivu procesu suburbanizace, ale také malá města o velikosti 5 až 10 tisíc obyvatel, což je jev dosti neobvyklý. Luděk Sýkora ve své kapitole věnované proměnám prostorové struktury upozorňuje na další specifikum české migrace, totiž na skutečnost, že aktéry suburbanizace – stěhování obyvatel z měst do jejich zázemí – u nás nejsou jen bohatší lidé, kteří vyměnili život v městském bytě za život v nově pořízeném rodinném domě za městem, ale i lidé chudí, kteří se z města odstěhovali proto, že si nemohou dovolit platit vysoké tržní nájemné v bytech bez státní regulace. Dušan Drbohlav analyzuje různé aspekty mezinárodní migrace v období transformace a dokumentuje posun Česká republika od země emigrační přes zemi tranzitní k zemi cílové. Drbohlav ovšem upozorňuje, že ačkoliv je počet zahraničních migrantů přicházejících do České republiky relativně velký (řádově již srovnatelný s některými zeměmi Evropské unie, jako jsou Portugalsko, Řecko nebo Finsko), nemůže jejich příliv v žádném případě nahradit úbytek obyvatel způsobený poklesem porodnosti ani vyřešit problém stárnutí populace.

Třetí knihy část zahrnuje pět kapitol zaměřených na hodnocení současných tendencí vývoje regionální diferenciace ekonomiky v rámci Evropské unie i v rámci středoevropských postkomunistických zemí. Jiří Tomeš analyzuje současné tendence ve vývoji regionální diferenciace ekonomiky v Evropě. Polemizuje s „teorií konvergence“ – spočívající v tvrzení, že vývoj v Evropské unii, tržní i institucionální integrace a koordinace

aktivit a politik povede v dlouhodobém vývoji ke zmenšování meziregionálních ekonomických rozdílů – často prosazovanou jako oficiální stanovisko Unie. Na základě empirické analýzy rozsáhlých dat o ekonomickém vývoji regionů, která se autorovi podařilo shromáždit a upravit do podoby vhodné ke komparacím, dochází Tomeš k poněkud jinému závěru: regionální rozdíly uvnitř jednotlivých států se sice zmenšují, rozdíly mezi regiony v rámci celé Evropské unie se ovšem zvětšují. Zajímavý je také Tomešův postřeh, že ekonomicky neúspěšnější regiony v Evropě patří zároveň mezi regiony s nejvyšším podílem průmyslu na HDP. Autor na základě tohoto zjištění koriguje představy o „překonání“ významu průmyslové výroby jako zdroje bohatství v postindustriální době a upozorňuje na to, že jednotlivá odvětví průmyslové výroby se v tomto ohledu významně liší – vedle úpadku „starého“ průmyslu pozorujeme i boom „nového“ průmyslu. Petr Dostál se ve své kapitole věnuje postojům obyvatel členských států Evropské unie k jejímu rozšíření a snaží se najít faktory, které tyto postoje ovlivňují. Dochází k závěru, že účinek postmaterialistických hodnot sehrává klíčovou pozitivní roli v podpoře obyvatel současných členských zemí Evropské unie jejímu rozšíření. Největší podporu nachází rozšíření unie ve skandinávských zemích, kde jsou postmaterialistické hodnoty sdíleny v největší míře. Jiří Blažek napsal dvě kapitoly, v nichž se zabývá velkými firmami jako aktéry regionálního rozvoje České republiky a analyzuje regionální důsledky vstupu České republiky do Evropské unie. Závěrečnou kapitolu třetí části věnoval Michal Illner analýze formování lokálních mocenských elit se zvláštním zřetelem k úloze starostů.

V závěrečné části knihy začíná Martin Hampl nové poznatky pocházející z projektu do teorie regionálního rozvoje. Nejprve diskutuje o pluralitě přístupů ke studiu regionálního rozvoje a podává přehled hlavních teoretických proudů. V následující kapitole se zabývá širším teoretickým rámcem studia problematiky regionálního vývoje. Ve třetí kapi-

tole závěrečné části dokumentuje současný stav a tendence změn regionálních nerovnoměrností na vybraných empirických příkladech. Poslední kapitola je pak věnována uspořádání podstatných výsledků z předchozích diskusí a jejich zařazení do obecné teorie diferenciace geografických a sociálních systémů. Ačkoliv může být Hamplův text dosti složitý pro ty čtenáře, kteří nejsou vzděláni v geografické teorii, obsahuje řadu pasáží, které budou nepochybně zajímavé i pro negeografy. Hampl především upozorňuje na to, že samotnou skutečnost, že existují regionální nerovnoměrnosti, nelze hodnotit normativně jako něco negativního. Jistá míra regionálních nerovnoměrností je přirozená a zdravá pro vývoj jakékoliv společnosti. Regionální politika nemůže být proto zaměřena jen na vyrovnávání rozdílů mezi regiony, respektive na pomoc nejchudším z nich. Systém státního plánování v době komunismu, který byl příkladem takové politiky zaměřené na homogenizaci regionů, nejen že nedokázal regionální rozdíly smazat, ale ve svém důsledku významně poškodil nejrozvinutější regiony, a tím i vývoj celé společnosti. Každá změna, každá inovace se totiž zákonitě šíří územně nerovnoměrně. V obdobích prudkých sociálních, ekonomických či technologických změn se regionální rozdíly mají tendenci spíše zvětšovat. Podpora inovací, která může v praxi nabývat podoby podpory nejrozvinutějším regionům, je z hlediska prosperity celku nanejvýš žádoucí. Příliš velké regionální rozdíly však mohou být také nebezpečné. Důvody pro tu část regionální politiky, která klade důraz na vyrovnávání rozdílů, vidí Hampl v nutnosti a potřebnosti zachovat šanci slabých regionů na účast v soutěži, udržení konkurence mezi regiony a zachování funkční integrace celku. Autor upozorňuje, že se procesy koncentrace a homogenizace ve společnosti vzájemně prolínají. V procesu vývoje se „společensky progresivní funkce“ nejprve regionálně koncentrují, čímž přispívají k polarizaci, posléze se stávají „standardními funkcemi“, které se procesy prostorové difúze rozšiřují do celé

společnosti a přispívají k homogenizaci regionů. Mezitím se „progresivními“ stávají jiné funkce, prostorově se koncentrují..., a tak se celý cyklus vývojových stádií opakuje. Během tohoto vývoje dochází k postupnému zvětšování prostorového rámce, v němž se vývoj odehrává, a také k růstu vzájemné provázanosti prvků systému.

Co říci závěrem? Kniha je dobrým zdrojem informací pro všechny, kdo se zajímají o regionální aspekty vývoje společnosti. Přináší řadu neotřelých myšlenek a je v mnoha ohledech inspirující. Zájemcům o geografickou teorii dává nahlédnout do její bohatosti i praktické použitelnosti. Doporučuji k přečtení.

Tomáš Kostecký

Pavel Barša: *Panství člověka a touha ženy (Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem)*

Praha, Sociologické nakladatelství 2002, 324 s.

Pokud jde o *gender studies*, český teoretický kontext zatím není nikterak připraven na to, aby se v něm objevovaly konkrétní a specializované studie o dílčích problémech a jednotlivých autorkách či autorech. To samozřejmě neznamená, že by nemělo smysl takové studie psát – právě naopak: nicméně skutečnost, že v češtině dosud chyběla fundovaná přehledová publikace, která by mohla posloužit jako jakési podloží pro konkrétnější vhledy do dané problematiky, je přinejmenším znepokojující. Fakt, že Baršova kniha tuto funkci beze zbytku plní, je o to více potěšitelná, že se nejedná o překlad, nýbrž o text napsaný přímo v češtině.

Panství člověka a touha ženy se snaží důkladně zmapovat velkou část proudů a koncepcí, které feministické myšlení ve druhé polovině dvacátého století přineslo, avšak zároveň je třeba zdůraznit, že vzhledem k interdisciplinárnímu přístupu, který si takový pokus ze samé své podstaty vyžaduje, teoretický

záběr této knihy výrazně přesahuje oblast feministického myšlení jako takového: mám zde na mysli zejména exkursy do politické filozofie (Locke, Hobbes, Rousseau a další) a do psychoanalýzy (Freud, K. Horney, M. Klein, Jacques Lacan). Nejde tedy jen o pozoruhodný a erudovaný úvod do feministické teorie, ale i do psychoanalýzy, filozofie a teorie kultury. Jeho široký záběr je dán samozřejmě i tím, že četba velké části teoretických textů, které v rámci feministického myšlení – a to zejména v poslední době – vznikly, vyžaduje důkladnou znalost určitého myšlenkového kontextu. Proto se v první části dostává ke slovu především jistá linie filozofického myšlení (Hobbesovo pojetí společenské smlouvy, Lockovy a Rousseauovy texty týkající se po hlavní difference, Hegelova analýza dialektiky pána a raba) a jeho kritika či reskripce ze strany genderových teoretiček, jakými jsou např. Nancy Fraser nebo Carole Pateman.

Druhá část se však již explicitně týká jednoho z hlavních témat Baršovy knihy, totiž psychoanalýzy. Freudův „kopernikánský převrat“, spočívající v decentraci subjektu, se přinejmenším od sedmdesátých let (kdy Juliet Mitchell vydala dnes již kanonickou knihu *Feminism and Psychoanalysis*) stal důležitým odrazovým můstkem pro jakoukoli reflexi ohledně statutu a povahy rodové difference. Je jistě pravda – a Barša tuto skutečnost samozřejmě neopomene zdůraznit –, že Freudova koncepce ženství je do značné míry poplatná jistému dobovému patriarchálnímu kontextu, a je zcela oprávněné říci, že „ženství je z Freudova patriarchálního hlediska zkomolenou, náhražkovitou identitou“ (str. 65). To však neplatí o Freudově metodě jako takové, neboť teoretický přístup, k němuž nám Freudův „objev“ otevírá cestu, umožňuje opustit onu verzi esencialismu, která pokládá rodovou diferencii za něco přirozeného a pevně daného, a klást si otázky ohledně procesu její konstituce. Jinak řečeno, rodová diferenciace nemá biologickou, nýbrž symbolickou povahu. Jacques Lacan, jemuž Barša věnuje následující kapitolu, tento fakt v rámci svého „návratu k Freudovi“ opakovaně zdůrazňo-